

Byt przygodny, czyli dialog rozumiany analogicznie w tomikach wierszy ks. Jana Wala

Marta Bolińska

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

ORCID: 0000-0003-0480-7576

ABSTRACT

Contingent being, i.e. dialogue understood analogously in books of poems by Fr. Jan Wal

Father Professor Jan Wal (1942–2023) became known as an expert and lecturer in pastoral theology and sociology of religion (e.g. UPJPII in Kraków), a clergyman open to the needs of the faithful, a teacher of young academics, but also a talented poet. The volumes of poems published by the Czuwajmy publishing house near Krakow in 2013–2014 are proof of the artist's sensitivity and the power of his words. Although he had been reading literature all his life, it was only after the age of 70 that he decided to publish a kind of pentateuch, i.e. over 500 works constituting a guide to his spiritual development and dialogical conclusions. He collected them into volumes, each of which he carefully considered and arranged, also providing a Foreword, Afterword and Information. The collected poems are also an invitation to conversation and reflection among readers, who can look into the private world of a priest conducting a "dialogue understood analogically", i.e. one in which attention is drawn not to the form, but to the content subordinated to it.

KEYWORDS: dialogue, volumes, poems, Jan Wal, reflections,
simplicity

SŁOWA KLUCZOWE: dialog, tomiki, wiersze, Jan Wal, refleksje,
prostota

Wprowadzenie

Ksiądz Jan Wal słowem posługiwał się przez całe życie – jako kaznodzieja, naukowiec, rozmówca, spowiednik, poeta, przyjaciel, kolega, sąsiad, syn. Słowo miało dla niego wielką moc, wyjątkową wagę i niezachwianą wartość; było zaczątkiem czynu, przyczynkiem do modlitwy, skarbnicą znaczeń. O swoim umiłowaniu słowa pisał m.in. w pracach naukowych i wspominał w lirycznych wyznaniach. Z tego daru pochylania się nad słowem zrodziło się jego zainteresowanie dialogiem, które pozwoliło zespolić słowo i wiarę w jedno – dialog. To on stał się wspólnym mianownikiem jego dociekań i jego dokonań; to dzięki niemu powstały monografie, artykuły, referaty oraz zmaterializowały się myśli, które dały się odziać w strofy wierszy. I nie chodziło tu bynajmniej o poetycką grę słów czy nawet łagodną perswazję, lecz raczej prostotę, głębię i wartość przekazu¹ jako komunikatu opartego na spotkaniu, rozmowie i refleksji, nie zaś na admonicji, bowiem jako znawca dialogu rozumiał, opisywał i definiował go wieloaspektowo² (m.in. w pracach *Vademecum dialogu*³, *Kultura dialogu*⁴, *Duch dialogu*⁵ i in.).

W wędrówce po strofach artysty słowa towarzyszyć nam będzie filologiczna analiza tekstu oraz – jako metodologiczna⁶ ścieżka pomocnicza – kontekst (auto)biograficzny i dialogiczny (równowaga między „wnętrzem a zewnętrżnością człowieka”)⁷. W eksplikacji skupimy

¹ Zob. B. Chrzęstowska, „Wierzę wierszem”. *O poezji kapłańskiej* [w:] *Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, M. Jasińska-Wojtkowska, J. Świech (red.), Lublin 1997; J. Puzyńska, *Język wiary w poezji współczesnej* [w:] *Kultura i religia u progu III tysiąclecia*, Katowice 2000; K. Kranicki, *Poezja doświadczenia sacrum*, Gdańsk 2014.

² J. Wal, *Dialog w duszpasterstwie indywidualnym*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, 6 (2007), s. 68–86.

³ *Idem*, *Vademecum dialogu*, Kraków 1998.

⁴ *Idem*, *Kultura dialogu*, Kraków–Michałowice 2012.

⁵ *Idem*, *Duch dialogu*, Kraków–Michałowice 2013.

⁶ Pierwszym krokiem w zgromadzeniu i poznaniu twórczości ks. Jana Wala była analiza zawartości.

⁷ *Ibidem*, s. 173.

⁸ Zob. S. Sawicki, *Z pogranicza literatury i religii*, Lublin 1978; *idem*, *Poetyka, interpretacja, sacrum*, Warszawa 1981; *Sacrum w literaturze*, J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki (red.), Lublin 1983; *Polska liryka religijna*, S. Sawicki, P. Nowaczyński (red.), Lublin 1983; *Chrześcijańskie wartości poezji Norwida*, Lublin 1986; *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, S. Sawicki, A. Tyszczczyk (red.), Lublin 1992; B. Chrzóstowska, *op.cit.*; A. Stempka, *Tradycja religijna w poezji Jana Twardowskiego i Janusza Stanisława Pasierba*, Bydgoszcz 2006.

⁹ Zob. np. M. Bolińska, *By pojąć Miłość, która tuli (refleksja o wierszach ks. Jana Wala)*, „*Studia Socialia Cracoviensia*”, 2 (2010), s. 217–229.

¹⁰ *Słownik katolickiej nauki społecznej*, W. Piwowarski (red.), Warszawa 1993, s. 39.

¹¹ *Dialog [w:] Encyklopedii wiedzy o prasie*, J. Maślanka (red.), Wrocław 1976, s. 63.

¹² Por. <https://sjp.pwn.pl/sjp/;2555065> (dostęp: 4.04.2024).

się przede wszystkich ma tematycznych i formalnych (kompozycyjnych) wykładnikach struktury tomów i artystycznym kształcie tekstów⁸. Niniejsze opracowanie jest jednym z pierwszych tego typu, bowiem twórczość poetycka ks. Jana Wala nie poddana została jeszcze głębszemu oglądowi⁹.

Definiowanie dialogu

Dialog ma wiele definicji, ale też jest w nich sporo punktów styčných. W duchu katolickiej nauki społecznej dialog pojmowany jest jako „rozmowa mająca na celu wzajemną konfrontację i zrozumienie poglądów, także współdziałanie w poszukiwaniu prawdy, obronie wartości ogólnoludzkich oraz współpracy dla sprawiedliwości i pokoju”¹⁰. W *Encyklopedii wiedzy o prasie* potraktowany został dwójako: po pierwsze, jako „ciąg kolejnych, wiążących się ze sobą wypowiedzi (replik) dwu lub więcej osób, o strukturze mowy niezależnej, odpowiednik zwykłej rozmowy”; po drugie, w tzw. znaczeniu wtórnym jako „podjęcie wymiany poglądów w jakiejś sprawie, nawiązanie dwustronnej współpracy w rozstrzygnięciu kontrowersyjnego zagadnienia, często między reprezentantami wielkich grup (np. narodów, wyznań, zwolenników doktryn itp.)”¹¹.

Słownik języka polskiego podaje następującą jego wykładnię: „Dialog. 1. Rozmowa dwóch osób, zwłaszcza bohaterów powieści, sztuki lub filmu. 2. Utwór literacki niesceniczny, napisany w formie rozmowy. 3. Szereg rozmów, negocjacji i innych działań mających doprowadzić do porozumienia między stronami konfliktu”¹². W *Słowniku terminów literackich* uwzględnione zostały trzy (rozszerzone) definicje dialogu: dialog jako „rozmowa, zespół wypowiedzi co najmniej dwóch osób na określony temat”; dialog II (filozoficzny) w dwóch odmianach, czyli z jednej strony, to „utwór literacki złożony z odrębnych wypowiedzi dwu lub więcej osób, niemający jednak charakteru dzieła dramatyczno-scenicznego

[...], ukształtował się na pograniczu literatury i innych dziedzin piśmiennictwa, przede wszystkim twórczości filozoficznej”; z drugiej strony, jako „gatunek występujący w literaturze staropolskiej, często o przeznaczeniu dramatycznym”¹³. Wreszcie dialog sokratyczny, który według Michaiła Bachtina jest gatunkiem odgrywającym istotną rolę w kształtowaniu dialogowości (dwa jego podstawowe ujęcia to synkreza, czyli zestawienie różnych punktów widzenia, oraz anakreza polegająca na prowokowaniu innych do mówienia). Pojęcie dialogowości rozumiane jest jako „podstawowa forma funkcjonowania języka, który żyje w sferze dialogowego obcowania”¹⁴.

Słownik gatunków literackich przedstawia go jako rozmowę i utwór literacki. Czytamy, że „za sprawą *Dialogów* Platona stał się forma dyskursu filozoficznego, a jego szczególną odmianę stanowił dialog sokratyczny, w którym Sokrates, poprzez zadawanie rozmówcom pytań, dochodził do prawdy”¹⁵. Autorzy zwracają również uwagę na fakt, że „Lukian z Samostat (III w. n.e.), autor takich dzieł jak *Rozmowy bogów* i *Rozmowy heter*, uczynił dialog formą satyryczną [...]. Dialog lukianowski, zrealizowany także w dziele *Rozmowy zmarłych*, zyskał ogromną popularność także w wiekach średnich”¹⁶.

W *Słowniku wyrazów obcych* uwzględniona jest antynomia wymagań dialogu, która nie tyle stanowi sprzeczność, co raczej paradoks dialogu¹⁷. W takim ujęciu dialog postrzega m.in. Marcel Clement, według którego wymaga on adaptacji do partnera oraz obrony i zaznaczenia własnej tożsamości. W tak rozumianym dialogu potrzeba również wierności sobie, a jednocześnie otwarcia na innych, indywidualizacji (oryginalności) i uniwersalizacji (standaryzacji), wreszcie akomodacji, ale i samostanowienia oraz dostosowania do świata i jednocześnie chronienia się przed jego wpływami¹⁸. Jak pisze Jan Wal, dialogi „należy zawsze rozpatrywać na dwu płaszczyznach: bytowego odniesienia oraz wymiany myśli”¹⁹. Tak pojmowany dialog pozwala osiągać cele kulturowe, takie jak personalizacja, socjalizacja, progresja²⁰. Realizacja ta dotyczy dobra

¹³ *Dialog* [w:] *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 1988, s. 89–91.

¹⁴ *Ibidem*, s. 91.

¹⁵ M. Bernacki, M. Pawlus, *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała 1999, s. 45.

¹⁶ *Ibidem*, s. 47.

¹⁷ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1979, s. 549.

¹⁸ M. Clement, *La France pays de missions ou de demissions?*, Paris 1965, s. 123.

¹⁹ J. Wal, *Kultura dialogu*, s. 42.

²⁰ *Ibidem*, s. 48–49.

- 21 *Ibidem*, s. 49.
- 22 *Idem*, *Duch dialogu*, s. 91–331.
- 23 *Idem*, *Dialogi z niebem i ziemią*, Kraków–Michałowice 2013; *idem*, *Dialogi o życiu i świecie*, Kraków–Michałowice 2013; *idem*, *Dialogi w słowie i czynie*, Kraków–Michałowice 2013; *idem*, *Marana Tha! Pieśń o nowej ziemi*, Kraków–Michałowice 2014; *idem*, *Post scriptum*, Kraków–Michałowice 2014.
- 24 *Idem*, *Dialogi o życiu i świecie*, s. 13.
- 25 *Ibidem*, s. 12.
- 26 Por. B. Mierzwiński, *Teologia pastoralna czy teologia praktyczna. Spór o nazwę czy koncepcję?*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, 1 (2005), s. 7–16.

wspólnego uwzględniającego trzy cele; chodzi o „integralny rozwój osobowy uczestników (personalizacja), budowanie w dialogu i poprzez dialog wspólnoty między ludźmi (socjalizacja) oraz odnowę i doskonalenie zastanej rzeczywistości (progresja)”²¹. Dialog także powinien mieć określone warunki, własną metodykę, specyfikę oraz etykę, powinien być formą budowania jedności w różnorodności oraz źródłem postępu i rozwoju cywilizacyjnego²².

Swoją wykładnię „bytowego odniesienia i wymiany myśli” zawarł ks. Wał również w wierszach, gdzie da się zaobserwować, iż sam twórca i architekt tom(ik)ów dialog rozpatrywał na kilku płaszczyznach. Już same tytuły wskazują na znaczenie, jakie mu nadawał. Swoje rozumienie dialogu przedstawił również w pięciu poetyckich zbiorach²³, wydanych przez wydawnictwo Czuwajmy w latach 2013–2014. W tomie drugim sformułował myśl przewodnią swej literackiej wędrówki jako zamysł komunikacyjny, który uwzględnił przede wszystkim „rodzaj dialogu literackiego, czyli rozmowę z czytelnikami”²⁴. Do podjętego w *Przedmowie* wątku powrócił m.in. w wierszu *Dialog o dialogu*²⁵ oraz w tytułach poszczególnych zbiorów z 2013 r. (*Dialogi z niebem i ziemią* (2013), *Dialogi o życiu i świecie* (2013), *Dialogi w słowie i czynie* (2013), a także pozostałych zbiorach, tj. *Marana Tha! Pieśń o nowej ziemi* (2014) oraz *Post scriptum* (2014)). Ten swoisty pięcioksiąg skłania nie tylko do zadumy, jest bowiem także przewodnikiem po przystankach wiary pojmowanej w duchu teologii pastoralnej²⁶.

Wspólnym mianownikiem definicji dialogu jest zatem jego charakter (tj. rozmowa, wymiana zdań, poglądów, myśli itp.), obecność więcej niż jednej osoby (podczas kontaktu, komunikacji, „bytowania”) oraz obecność jako forma wypowiedzi w świecie literatury (zwłaszcza w postaci tzw. replik). Tym tropem podążymy w naszych rozważaniach.

Kontekst (auto)biograficzny

„Ks. prof. zw. dr hab. Jan Wal urodził się 12 maja 1942 r. w Przeczycy (województwo podkarpackie). [...] Wycho-
wywał się wraz ze swoim rodzeństwem [...] w klimacie
tradycyjnej pobożności, specyficznym dla diecezji tar-
nowskiej”²⁷ – pisze ks. Tadeusz Borutka.

W tym kontekście warto przypomnieć, że – jak podaje
Małgorzata Czermińska – wnętrze domu i jego okolica
w utworach autobiograficznych, czyli czasoprzestrzeń
dzieciństwa, bywają charakterystycznie uporządkowa-
ne²⁸. Mają postać czterech kręgów, z których każdy na-
stępny jest bardziej rozległy niż poprzedni. Najpierw jest
dom, potem jego najbliższa okolica, czyli np. obejście
gospodarskie, ogród²⁹, sad lub park,

krąg trzeci stanowi dla domu wiejskiego po-
bliska i dobrze znana okolica ze wsią albo są-
siednim miasteczkiem, a dla domu miejskiego –
znajomy obszar miasta, które wówczas posiada
własną wyrazistą fizjonomię. Krąg czwarty to
jest właściwie przestrzeń już nieprzedstawiona:
olbrzymia, nieskończona reszta, wielki nieznan
świat otaczający krainę dzieciństwa³⁰.

Zarówno kontekst (auto)biograficzny, jak i przestrzen-
ny stanowią ważny trop interpretacyjny w przypad-
ku wierszy ks. Wala. Przekonująco dokumentuje tę
tezę wiersz *Rodzinny dom*, w którym zaakcentowana
zostaje rola miejscowego sanktuarium i środowiska³¹,
z którego wywodzi się kapłan. Jak pisze T. Borutka:

Parafia przeczyccka powstała w początkach XIV w.
W kościele parafialnym znajduje się Cudowna
Statua koronowana w tym samym dniu co obraz
Matki Bożej w Piekarach Śląskich, tzn. 15 sierp-
nia 1925 r. Rekoronowana po kradzieży koron
w 1933 r. i w 1975 r. Tej ostatniej rekoronacji

²⁷ T. Borutka, *Życie i działalność na-
ukowo-dydaktyczna oraz organizacyj-
na ks. prof. zw. dra hab. Jana Wala [w:]
W prostocie prawdy, w pokorze miłości.
Studia i materiały dedykowane księdzu
prof. zw. dr. hab. Janowi Walowi*, Kra-
ków 2008, s. 43.

²⁸ M. Czermińska, *Autobiograficzny
trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwa-
nie*, Kraków 2000, s. 295–326.

²⁹ Por. J.M. Rymkiewicz, *Mysli róż-
ne o ogrodach. Dzieje jednego toposu*,
Warszawa 1968; J. Cieślowski, *Okolice
dzieciństwa [w:] Literatura i podkultura
dziecięca*, Wrocław 1975.

³⁰ M. Czermińska, *op.cit.*, s. 300.

³¹ Zob. J. Papuzińska, *Miejsca wspól-
ne [w:] eadem, Drukowaną ścieżką*,
Łódź 2001, s. 24–34.

32 T. Borutka, *op.cit.*, s. 43.

33 J. Wał, *Rodzinny dom...* [w:] *W prostocie prawdy, w pokorze miłości...*, s. 139.

34 M. Bolińska, *op.cit.*, s. 217–229.

dokonał ks. kard. Karol Wojtyła. Obecnie znajduje się tutaj sanktuarium maryjne ziemi tarnowskiej nawiedzane bardzo licznie przez pielgrzymów nie tylko z macierzystej diecezji.

W związku z tym pobożność maryjna jest niejako czymś naturalnym, także w życiu kapłanów wywodzących się z tej parafii, a więc i w życiu ks. Jana Wała. Wyrazem tego jest kult maryjny, a także opracowanie modlitewnika pt. *Nowenna do Matki Bożej Przeczyckiej*, wydane w 1998 r. i dwukrotnie wznawianego. W modlitewniku tym znajduje się pieśń jego autorstwa *NadwislOCKiej ziemi Pani* i dwie litanie: *Do Imienia Maryi* i *Do Matki Bożej Miłosierdzia*³².

Wspomniany *Rodzinny dom*³³ łączy czasoprzestrzeń dzieciństwa z późniejszymi doświadczeniami kapłana³⁴. Pozwala też zrozumieć układ treści w jego poetyckich tomikach. Ów świat, zatrzymany w sercu i pamięci autora, odświeżony i po trosze zrekonstruowany w literackim cyklu *Dialogów...*, powraca wielokrotnie w twórczości oraz staje się motywem przewodnim i przesłaniem jego prac.

Święcenia kapłańskie przyjął 3 kwietnia 1966 r. z rąk Karola Wojtyły, ówczesnego arcybiskupa metropolity. W latach 1966–1977 był wikariuszem w parafiach Jaworzna i Krakowa. Od 1968 r. pogłębiał swoją wiedzę, studiując m.in. na Papieskim Wydziale Teologicznym w Krakowie (ukończył naukę w 1976). W 1981 r. obronił dysertację doktorską (*Problem dialogu w nauce Vaticanum II oraz w orzeczeniach Stolicy Apostolskiej z okresu concilium i postconcilium*). W 1984 r. wydał książkę (*Soborowa wizja duszpasterstwa charytatywnego. Studium pastoralno-kanoniczne*), która stała się podstawą do otrzymania stopnia doktora habilitowanego. Między 1986 a 1987 był na stypendium naukowym w Uniwersytecie Louvain-la-Neuve w Belgii. Od 1989 r. pracował na stanowisku docenta, zaś w 2000 uzyskał tytuł naukowy

profesora i stanowisko profesora nadzwyczajnego, sześć lat później (2006) został profesorem zwyczajnym.

Swoje życie ofiarował bliźnim i pracy na rzecz innych. Był m.in. dyrektorem Wydziału Duszpasterstwa Charytatywnego w Kurii Metropolitalnej, prowadził zajęcia dydaktyczne z teologii pastoralnej i socjologii religii w ówczesnej Papieskiej Akademii Teologicznej, był kierownikiem katedry Teologii Pastoralnej Ogólnej, uczestnikiem prac Synodu Duszpasterskiego Archidiecezji Krakowskiej oraz II Polskiego Synodu Plenarnego. Przez ponad 20 lat był członkiem, a później konsultorem Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski, prezesem Polskiego Towarzystwa Teologicznego, kierował także pracami Sekcji Wydawniczej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz przewodniczył Sekcji Pastoralistów Polskich. Ceniony jako wykładowca teologii pastoralnej i socjologii religii, naukowiec o międzynarodowej renomie, promotor wielu prac naukowych³⁵, człowiek dialogu³⁶ otrzymał wiele nagród i wyróżnień³⁷.

Zmarł 27 sierpnia 2023 r. Został pochowany w rodzinnej miejscowości³⁸.

Rok Wiary

W *Przedmowie* do tomu pierwszego, *Dialogi z niebem i ziemią*, czytamy, że składają się one „z pisanych tradycyjnym, rymowanym wierszem: rozważań różańcowych, medytacji przy stacjach Drogi Krzyżowej, zadumań na Dróżkach Matki Najświętszej, dociekań i przemyśleń egzystencjalnych oraz krótkich maryjnych refleksji modlitewnych”³⁹. Traktując poezję jako śpiew duszy, autor zapowiada, że będzie realizował powszechnie znaną prawdę: „kto śpiewa, dwa razy się modli”⁴⁰. Więcej, chcąc „wyspiewać siebie”, czyli nadać swojemu życiu odświętności i potraktować je jako znak i służbę ludziom, uzasadnia potrzebę tworzenia „swoistego, nietypowego, bo bardzo osobistego, poetyckiego modlitewnika”⁴¹, którego patronem czyni Wespazjana Kochowskiego. Czytając

35 Jego dorobek to ponad 120 pozycji naukowych (m.in. monografii, artykułów, recenzji i innych), wypromowanych 11 doktorów, 112 magistrów, 24 licencjatów.

36 Zob. m.in. <https://upjp2.edu.pl/aktualnosci/zmarl-ks-prof-dr-hab-janwal--wieloletni-wykladowca-teologii-pastoralnej-papieskiej-akademii-teologicznej-27-viii-2023-2347.html> (dostęp: 10.04.2024).

37 Otrzymał m.in. medal uniwersytecki Universitas Jagellonica Cracoviensis, nagrodę międzynarodowej katolickiej instytucji Malteser Hilfsdienst i Lazarus Hilfswerk, przyznano mu także złotą odznakę Towarzystwa Walki z Kalectwem oraz Złoty Krzyż Zasługi, a także Nagrodę Rektora Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Wreszcie, co cenil bardzo wysoko, został również kanonikiem gremialnym Kapituły Kolegiaty św. Anny w Krakowie.

38 W czwartek, 31 sierpnia 2023 r. w sanktuarium pw. Najświętszej Maryi Panny Wniebowziętej w Przeczycy odbyło się nabożeństwo pogrzebowe, po czym ciało księdza profesora zostało odprowadzone na miejsce wiecznego spoczynku.

39 J. Wal, *Dialogi z niebem i ziemią*, s. 7.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*.

42 Por. także M. Karwala, *Metafizyka codzienności (o poezji księdza Jana Twardowskiego)*, Kraków 1996.

43 J. Wal, *Dialogi z niebem i ziemią*, s. 10.

44 *Ibidem*.

głośno, nawet fragmentarycznie, utwory z tego zbioru, da się wychwycić wyraźną meliczność, uspokajający rytm i delikatną śpiewność.

Charakter i rodzaje lirycznych modlitw⁴² czy oszczędnych w środki wierszy podporządkowane zostały naczelnej zasadzie: rozmyślaniami nad wydarzeniami Nowego Testamentu. Zostały one wpisane w model polskiej pobożności i religijności, w której pasyjność (np. kalendarie, Gorzkie żale, przydrożne kapliczki i krzyże Chrystusa Frasobliwego) oraz maryjność odgrywają niepoślednią rolę (m.in. pielgrzymki na Jasną Górę, nabożeństwa i sanktuaria maryjne). Każdą z modlitw duchowny traktuje jako rozmowę z Bogiem. Dialog ten jest, jak przekonuje, tylko dialogiem analogicznym, jako że dialog oznacza równość oraz adekwatność pozycji i stanowisk partnerów. W przypadku relacji z Bogiem zachodzi inna zależność, otóż Bóg jest bytem koniecznym, zaś człowiek – jedynie przygodnym, stąd zaproszenie do rozmowy w formie modlitwy z pośrednikiem, którym jest „zawsze Wcielone Słowo Boże, Jezus Chrystus – prawdziwy Bóg i prawdziwy Człowiek”⁴³. Owa dialogiczna medytacja o formule modlitwy wymaga uważności, wrażliwości oraz pokory we wsłuchiwaniu się „w głos Boga”⁴⁴. Skoro mamy do czynienia z dialogiem, to wymaga on przecież odpowiedzi człowieka na głos Boga zarówno w formie pisemnej, jak i postawie egzystencjalnej. Dlatego rozważania modlitewne dopełnione zostały refleksjami, które nie tyle układają się w samą modlitwę, co raczej są rodzajem przygotowania do niej (ich zadaniem jest zbudowanie klimatu modlitwy i ukształtowanie jej przedmiotu – np. modlitwa prośby, modlitwa prześlągnięcia, modlitwa dziękczynna, modlitwa uwielbienia, oraz formy – ustnej, myślniej albo kontemplacji).

Tomikowi towarzyszy topos człowieka pielgrzyma, bowiem, jak wynika z lektury tekstów, osoba ludzka to jedynie wędrowiec zawieszony na chwilę między ziemią a niebem, który niczego, a zwłaszcza spraw wiary, nie powinien odkładać na dalekie „później”. Istota tej

podróży wyrażona została słowami wiersza Juliana Tuwima – *Chrystusie...*⁴⁵ – w związku z nagłą śmiercią poety⁴⁶. W ramach przywoływania miejsc autobiograficznych spotykamy w tomie pierwszym informacje o wiosce znajdującej się nad rzeką Wisłoka, która jest „bardzo stara, bo znajdują się w niej resztki grodziska z IX i X w., ale napotykanne tu ślady człowieka pochodzą z wczesnej epoki rzymskiej, a nawet epoki brązu”⁴⁷. Pokróćce przedstawione jest także Sanktuarium Matki Bożej Przeczyskiej oraz publikacje na jego temat⁴⁸. W genezie tomu *Dialogi z niebem i ziemią* uwagę zwraca motywacja, która skłoniła autora do skomponowania zbioru. Otóż, jak sam podaje, wiersze i modlitwy nie powstały w sposób spontaniczny, lecz miały z góry określoną tematykę, którą nazwać można „przygodą wiary”⁴⁹. Ksiądz Wal nie kryje, że brak dowolności tematycznej był pewną uciążliwością kompozycyjną i skojarzeniową, ale *Rok Wiary*⁵⁰, z okazji którego tom został „skonstruowany”, wymagał wyjątkowej oprawy, literackiej ekspresji. Autor żywi przekonanie, że kształt i brzmienie modlitewnych wersów zachęcą odbiorców do sięgnięcia po nie, ponieważ starał się pisać w sposób prosty, bez wyrafinowanej metaforyki, dość melodyjnie. Nie chciał czytelnika zanudzić, lecz zachęcić do kontemplacji. Cechą charakterystyczną tekstów jest z góry założona jednorodność, ponieważ ich zadanie to uświadomienie odbiorcy ważnej roli refleksji i modlitwy, nie zaś „sztuka dla sztuki” czy zwracanie przesadnej uwagi na urodę słowa⁵¹. Wiersze z tej części poetyckich oracji stanowią zatem formę zadumy nad ludzkim losem, stają się wyrazem nadziei, lęków i tęsknot współczesnego człowieka, są wreszcie zaproszeniem do współuczestniczenia w prywatnej modlitwie autora.

Relacja w dialogu

Kierunek eksplikacji w tomie drugim – *Dialogom o życiu i świecie* – nadaje przedmowa zatytułowana *Na początku jest zawsze słowo*⁵². Sięgnięcie do *Prologu* Ewangelii

45 *Ibidem*, s. 219.

46 Tuwim zmarł nieoczekiwanie, prawdopodobnie na zawał serca. Roman Brandstaetter w „Tygodniku Powszechnym” wspominał o ich ostatnim spotkaniu w Zakopanem i pogrzebie poety, w trakcie którego zauważył na trumnie jaśniejszy kształt po oderwanym krzyżu (cyt. za: J. Wal, *Dialogi z niebem i ziemią*, s. 220).

47 J. Wal, *Dialogi z niebem i ziemią*, s. 225.

48 *Ibidem*, s. 225–226.

49 *Ibidem*, s. 9.

50 Rok Wiary – w Kościele katolickim czas od 11 października 2012 (pół wieku od otwarcia Soboru Watykańskiego II) do 24 listopada 2013 r. (Uroczystość Jezusa Chrystusa, Króla Wszechświata). W dniu rozpoczęcia Roku Wiary wypadła również 20 rocznica opublikowania przez Jana Pawła II *Katechizmu Kościoła Katolickiego* oraz obrad Synodu Biskupów nad zagadnieniem nowej ewangelizacji. Ogłosił go papież Benedykt XVI w liście apostolskim wydanym 11 października 2011 r. – *Porta fidei*. Por. https://pl.wikipedia.org/wiki/Rok_wiary (dostęp: 13.04.2024).

51 Zob. np. A. Sulikowski, „*Serce czyste*”: *świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 2001.

52 J. Wal, *Dialogi o życiu i świecie*, s. 9.

53 *Ibidem*. Por. także A. Iwanowska, *Serdecznie niemodny i szczęśliwie zapóźniony: Jan Twardowski w oczach własnych, recenzentów i czytelników*, Poznań 2000; J. Sochoń, *Wybór, wstęp i opracowanie* [w:] J. Pasierb, *Liturgia serca*, Warszawa 2002; W. Smaszcz, *Ks. Jan Twardowski – poeta nadziei: życie i twórczość*, Białystok 2003.

54 J. Wal, *Dialogi o życiu i świecie*, s. 9.

55 *Ibidem*, s. 12–13.

56 *Ibidem*, s. 13. Początek utworu subtelnie nawiązuje do fraszki J. Kochanowskiego („Gościu, siądź pod mym liściem, a odpoczni sobie!”).

św. Jana (J 1,1) odsyła do specyfiki dialogu „we wszystkich relacjach: z Bogiem, z bliźnimi i ze sobą samym (dialogi wewnętrzne)” i ukazania go jako ważnej formy komunikacji⁵³.

Jan Wal wyjaśnia: „Analizując mowę ludzką, wyodrębniamy tzw. *mowę werbalną* (mowę słowną) oraz *mowę niewerbalną* (mowę ciała), to jednak także w tej drugiej postawa ciała, gesty, mimika są w jakiejś mierze substytutami słowa⁵⁴. Autor odnosi się także do specyfiki współczesności, gdzie słowo często jest wypierane przez kulturę obrazu, która jego zdaniem nie ma mocy *verbum*, w nim bowiem drzemie bogactwo uogólnień, możliwości interpretacyjnych, zaproszeń do świata wyobraźni traktowanych jako twórcza inspiracja ludzkiego rozwoju. Odwołując się do własnych prac naukowych m.in. z zakresu dialogu (*Vademecum dialogu* (Kraków 1998), *Kultura dialogu* (Kraków–Michałowice 2012) oraz *Duch dialogu* (Kraków–Michałowice 2013)), wyznaje, że poezja jest formą dialogu rozumianego analogicznie (tak postrzega własne wypowiedzi liryczne). Uzasadnienie takiego stanu rzeczy widzi duchowny w czterech rodzajach dialogu wirtualnego, którego obecność dostrzega w literaturze. Wymienia tu dialog strukturalny (tzw. korespondencyjny, dialog autora z czytelnikiem), dialog futurystyczny (dzieło zaczyna żyć własnym życiem), dialog fabularny (fikcja literacka, rozmowy postaci literackich często osadzone w realnych kontekstach sytuacyjnych), dialog tekstualny (dialog tekstów, przedmiot zainteresowań naukowej krytyki literackiej). Wyjawia, że najbliższy jest mu dialog z czytelnikiem⁵⁵, którego sens oddaje autotematyczny utwór *Dialog o dialogu*⁵⁶. Autor nawiązuje ponadto do własnych, opublikowanych w 1995 r., rozważań *By nie żyć nadaremnie*. Zależy mu, by jego wiersze skłoniły odbiorców do dialogu wewnętrznego, pogłębionej refleksji nad własnym istnieniem, namysłu nad wartością rozmowy z bliźnim. Powiada: „Zarówno w dialogu z czytelnikami, jak i w wewnętrznych dialogach samych czytelników chodzi o to, byśmy nie żyli na

próżno i nadaremnie”⁵⁷. Dlatego, jak przekonuje, każdy ma do spełnienia określone zadanie, czy nawet powołanie, co oddaje wiersz pt. *Powołanie*. Charakter dialogiczny tego utworu i wielu innych odnosi się, jak podaje twórca, do podporządkowania formy przekazywanym treściom. W *Posłowniu (Myślą i sercem)* czytamy:

Źródłem merytorycznej inspiracji było w tym wypadku chrześcijaństwo, a zwłaszcza *Ewangelie*. Obok fundamentalnego przykazania, przykazania miłości, wynikającego w pierwszej kolejności z prawa naturalnego, ukazano także wartości w świetle Objawienia Bożego (*Dekalog, Osiem Błogosławieństw, Rady Ewangeliczne*), co więcej, sięgano także do biblijnych i ewangelicznych pouczeń, które można wyrazić w formie sentencji⁵⁸.

Wypełniają one tom poetycki pt. *Dialogi o życiu i świecie*.

Słowo w międzyludzkiej komunikacji

Trzecia część poetyckich modlitw i rozmyślań, *Dialogi w słowie i czynie*, w przedmowie *Słowo i czyn*, skoncentrowana została na motywie działania. Przypominając biblijną historię spotkania Marii i Marty z Jezusem w domu Łazarza (Łk 10, 41–42), kładzie nacisk na fakt, że słowo jest pierwsze, bo wyzwala czyn (J 1,1). Przywołuje też powiedzenia o charakterze sentencji, m.in. *ora et labora* (módl się i pracuj), *contemplatio et actio* (refleksja i działanie) oraz tytuł pracy Walerego Pisarka *Słowa między ludźmi*⁵⁹, kładąc akcent na wagę słowa w komunikacji międzyludzkiej. Otóż właściwie użyte będą świadczyły o powodzeniu komunikacyjnym, źle dobrane mogą ewokować klęskę. Dopełnieniem wartości słowa jest aktywne słuchanie i umiejętność zachowania milczenia, gdy tego wymaga sytuacja⁶⁰. Ważne jest także zrównoważone podejście do intencji ludzkich aktywności oraz

57 J. Wal, *Dialogi o życiu i świecie*, s. 14–15, 58 *Ibidem*, s. 263.

59 W. Pisarek, *Słowa między ludźmi*, Warszawa 2004, s. 7–259.

60 J. Wal, *Dialogi w słowie i czynie*, s. 10. Por. także J. Puzynina, *Słowo w twórczości Pasierba* [w:] *eadem, Słowo poety*, Warszawa 2006.

wpracowanie celowości działań, w tym opartego na odpowiedzialności przewidywania skutków. W prakseologii (nauce o skutecznym działaniu) wyróżnia się cztery rodzaje racjonalnej kontroli: preparacji, optymalizacji, integracji i weryfikacji.

Słowo jest także cennym narzędziem w rozmowach z Bogiem, w tej relacji przybiera postać modlitwy, która jest nieodzowna w gromadzeniu sił, by słowa przekuć w czyny. Wspiera także człowieka w trudnej wędrówce, jaką jest walka z pokusami. Jak przekonuje J. Wal, trzeba „nieustannie zabezpieczać się przed: lenistwem duchowym, niebezpieczeństwem rutynizacji działań, pokusą bylejakości, wynikającym najczęściej ze zmęczenia zniechęceniem czy utratą poczucia bycia potrzebnym”⁶¹. Lektura tekstów pozwala na konstatację, że *Dialogi w słowie i czynie* skupiają się na budowaniu harmonijnego współlistnienia słowa i działania, które powinny być jak awers i rewers tej samej monety. Dotykając spraw typowo ludzkich, takich jak poglądy, postawy, przekonania czy przeświadczenia, uszczegóławia konkretne doświadczenia, w tym fakt przemijania, obecność porażki, stosunek do cierpienia, pasję służenia, potrzebę uświęcenia czy radość tworzenia. Wobec nieuniknionego, jakim jest przemijanie (antynomia trwania), można przyjąć trzy postawy: bunt, apatię (zobojętnienie) lub akceptację (tekst *Przemijanie*). W wierszach autor obrazuje wspomniane doświadczenia ludzkie, akcentując m.in. inspirację, odwagę, pracę nad sobą, samoakceptację. Z utworów wyłania się także dość sugestywny obraz odnoszący się do realizacji daru posługi. Mianowicie, aby docenić wartość służby, potrzebne są trzy czynniki: wrażliwość (umiejętność wzruszania się), wyobraźnia (rozeznawanie, przewidywanie, kształtowanie kompetencji), dyspozycyjność (dzielenie się z innymi własnym czasem, umiejętnościami, sobą). Wieńczy tom krótka notatka dotycząca wyjątkowej uroczystości, tj. koronacji cudownej statuy Matki Bożej Przemyskiej (15 sierpnia 1925).

Ku eschatologii

W przypadku tomiku *Marana Tha!* uwagę zwraca odmienny od nazw poprzednich zbiorów jego tytuł oraz podtytuł: *Pieśń o nowej ziemi*. Uzasadnienie tej różnicy odnajdujemy w słowie wstępnym odsyłającym do Księgi Mądrości (*W świecie, ale nie ze świata*)⁶², otóż: „To zawołanie ma przede wszystkim eschatologiczny charakter, odnosi się do życia przyszłego. Wizja takiego życia jest kreślona przez Stary Testament” (Mdr 5, 15–16)⁶³. Także Nowy Testament podejmuje ten temat w Apokalipsie św. Jana, gdzie pojawia się obraz nowej rzeczywistości (Ap 7, 16–17)⁶⁴. Jak czytamy w *Przedmowie*, „w odniesieniu do życia przyszłego popełniano zwykle cztery błędy, możemy je określić mianem: **ewazionizmu** (łac. *evasio* – ucieczka), **ekspektacjonizmu** (łac. *expectatio* – oczekiwanie), **kommutacjonizmu** (łac. *commutatio* – zamiana, podmiana) oraz **millenaryzmu** (łac. *millenium* – tysiąclecie)”⁶⁵. Pierwszy z nich polega na ucieczce od doczesności (lękowe oddalenie się od spraw codziennych jako nieważnych wobec wieczności), drugi wiąże się z bezczynnym czuwaniem (w oczekiwaniu na nadejście czasów eschatologicznych; to tzw. śmierć psychologiczna), w ramach trzeciego dochodzi do przeniesienia perspektywy życia wiecznego w teraźniejszość (doczesność jako atrybut etycznego „wiecznotrwania”), czwarty zaś dotyczy budowania iluzji, poprzez którą dokona się „chwalebne zakończenie trudnej historii ludzkości, po tysiącletnim okresie przewyciężenia wszystkiego, co człowieka gnębi”⁶⁶.

Tytuł wyznacza również zakres tematyczny (i treściowy) całego zbioru. Jak należy go odbierać? Otóż, sam autor wyjaśnia:

Marana Tha! Pieśń o nowej ziemi..., w tytule niniejszej publikacji, jest nie tylko odwołaniem do czasów eschatologicznych i wyrażeniem nadziei na ostateczne spotkanie z Panem. Ta eschatologiczna nadzieja porządkuje jakoś i harmonizuje

62 J. Wal, *Marana Tha!...*, s. 7.

63 *Ibidem*, s. 7.

64 J. Wal, *Marana Tha!...*, s. 8.

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*, s. 10.

67 *Ibidem*, s. 11.

68 K. Iłakowiczówna, *Wiersze religijne 1912–1954*, Poznań–Warszawa–Lublin 1955, s. 163, 166.

69 J. Wal, *Marana Tha!...*, s. 243–244.

70 *Ibidem*, s. 251.

71 J. Wal, *Dialogi z niebem i ziemią*, s. 17.

72 *Ibidem*, s. 12.

73 J. Wal, *Post scriptum*, s. 7.

74 *Rzecz o wolności słowa*, IX, w. 17–23 [w:] C. Norwid, *Pisma wybrane. Poematy*, t. 2, Warszawa 1968, s. 357; J. Wal, *Post scriptum*, s. 7.

wszystkie inne szczegółowe nadzieje doczesności. Tytuł ten stanowi także zaproszenie dla Chrystusa, by wchodził już dziś w naszą codzienność⁶⁷.

Cytując wiersze Kazimierzy Iłakowiczówny, *Za to mnie po śmierci zbaw* oraz *Tęsknota i miłość*⁶⁸, autor przekonuje w *Posłowniu*, że „zbawienie nie jest dziełem człowieka, lecz aktem Bożej miłości i miłosierdzia”⁶⁹. W *Informacji* zatytułowanej *Maryja w życiu Europy* odnosi się do tzw. miejsc teologicznych (*loci theologici*). Podaje: „Prowadzone refleksje maryjne należy odnieść do tak zwanych miejsc teologicznych. [...] to są słowa, wydarzenia lub znaki, które przybliżają nam prawdy teologiczne”⁷⁰. Ich obecność odnotować można nie tylko w Piśmie Świętym (np. Ap 12, 1–6; J 19, 28–20), ale też w poezji, m.in. w wierszu *Dewiza*⁷¹ czy miejscach kultu, zwłaszcza maryjnego. Autorska wykładnia mówi ponadto, że czwarty tomik jest przede wszystkim zbiorem myśli „o trudzie porządkowania naszego doczesnego życia, o współpracy z Chrystusową łaską odkupienia, która nas wspiera, i o ludzkim wysiłku nacechowanym wzlotami i upadkami. Wszystkie te sprawy dotyczą historii zbawienia, a więc nie tylko ewolucji dziejów ludzkich, ale także nadania tym dziejom metafizycznego sensu”⁷².

Po napisaniu, czyli dopowiedzenia

Post scriptum wieńczy cykl publikacji lirycznych ks. Jana Wala. Podobnie jak w tomie czwartym, i w części piątej antologii liryków mamy do czynienia z prostym, lecz przy okazji niecodziennym tytułem. Otwierając drzwi możliwych interpretacji, autor dowodzi, że „*Post scriptum* oznacza zawsze *dopowiedzenia*. Właśnie ten tomik wierszy zawiera dopowiedzenia tego, o czym pisałem już wcześniej”⁷³.

Patronem zbioru staje się Norwid i jego *Rzecz o wolności słowa*⁷⁴. Dzięki słowom jego wiersza autor wskazuje

na fakt, że „prawdziwe słowo” zyskuje wymiar świadectwa. Przekonuje też, że dla Boga ważny jest każdy ludzki wysiłek, nawet ten zakończony porażką, każdy życiorys – zindywidualizowany, spersonalizowany, imienny, bo każdy jest inny, niepowtarzalny, oryginalny i cenny, choć człowiek wiele doświadczeń przeżywa po swojemu, a jednocześnie podobnie, a nawet tak samo. Jak tłumaczy: „Do tego *tak samo* usiłuje odwoływać się moja poezja, choć jestem świadom, że każdy odczyta ją *po swojemu*, co więcej, do takiego odczytywania: *po swojemu*, serdecznie wszystkich zachęcam”⁷⁵. Dodaje również, że właśnie dlatego w jego wierszach istotniejsza niż warstwa metaforyczna jest głębia merytorycznej zawartości treści skłaniających do rozmów, modlitw, spotkań w duchu dialogu. W tych interakcjach mieści się wartość jego strof i wersów. W ramach rekapitulacji odnosi się do przewrotnie skonstruowanych *Notatek z nieudanych rekolekcji paryskich* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego⁷⁶, czyniąc z nich obraz ludzkiej pokory wobec porządku tego świata, który różni się od porządku Bożego. Jest to także refleksja na temat zdrady i żalu⁷⁷, której konkluzja mieści się w sentencji: „Dopóki jednak człowiek żyje, nigdy nie jest skończony i przegrany”⁷⁸.

75 J. Wal, *Post scriptum*, s. 9–10.

76 H. Ślabek, *Intelektualistów obraz własny 1944–1989*, Warszawa 1997, s. 9 i nn.

77 Por. m.in. W. Kudyba, *Rana, która przyzywa Boga. O twórczości poetyckiej Janusza Stanisława Pasierba*, Lublin 2006.

78 J. Wal, *Post scriptum*, s. 221.

Zakończenie, czyli wokół literackich inspiracji

Wiersze o dialogicznej strukturze, inspirowane literaturą, wypełniają pięć tomików poezji ks. Jana Wala. Zbiory te stanowią wędrówkę po przystankach wiary, własnych doświadczeniach i przeżyciach, zachowanych obrazach oraz przeczytanych tomach książek. Jaki jest ich artystyczny kształt? Jak czytamy w jednym z nielicznych szkiców o poezji duchownego:

Proste w formie wiersze, o konwencjonalnych, niekiedy nawet ascetycznych środkach wyrazu i codziennej tematyce, ludzkim doświadczeniu

79 M. Bolińska, *op.cit.*, s. 227. Refleksja dotyczy wcześniej opublikowanych utworów, które ukazały się w tomie *W prostocie prawdy, w pokorze miłości...*, lecz przedstawione wnioski można odnieść do całej lirycznej spuścizny J. Wała.

80 Zob. *Quodlibet* [w:] *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 1988, s. 420 (*Quodlibet* – łac. – średniowieczna dysputa filozoficzna lub teologiczna na dowolny temat; również zbiór fragmentów pochodzących z różnych tekstów, np. znanych urywków poetyckich, wierszy, cytatów z różnych źródeł itp.). Można przyjąć, że skrupulatność sprawiała, iż prace autora nad spisywaniem literackich wspomnień postępowały powoli i, jak się wydaje, są wciąż otwartą księgą. Jak pisała Beata Obertyńska: „Wspomnień wplątanych na przestrzeni półwiecza w dziesiątki cudzych losów i cudzych historii niepodobna ciągnąć równoległe do powoli przy takiej robocie narastającej historii własnego życia” (B. Obertyńska, *Quodlibecik* [w:] M. Wolska, B. Obertyńska, *Wspomnienia*, Warszawa 1974, s. 66). W pracy poświęconej swej matce zauważa, iż „oświetlać na wrywki różne kąty pełne cudzych, a potem własnych już wspomnień, wskrzeszać słowami bezpowrotną inność ówczesnych lat” (*ibidem*, s. 221). Forma quodlibetu pozwala zatem na wzbogacenie wypowiedzi w retrospekcje, wtrącenia i anegdoty, zwalniając jednocześnie autora ze ściśle chronologicznego potraktowania wspomnieniowej materii. Dzięki niej – odwołując się do własnych wspomnień, ale także zapisków, notatek i rodzinnych opowieści – ksiądz profesor tka poetycką historię, której istotną częścią jest okres szczęśliwego dzieciństwa w rodzinnych stronach, ich klimat i charakter. Obecną, co

życia i Boga, chwytają za serce, każą zastanowić się nad sobą, światem, relacją człowieka z Bogiem. Głębokie treści, sensy, przesłania zachęcają do namysłu, motywują do wglądu w siebie, budzą przekonanie, że oszczędna i skupiona twórczość może stać się czynnikiem kształtującym ludzką osobowość, aktem poznawczym ujętym w metaforę, wyjątkową formą ewangelizacji, zacznem, dzięki któremu wzrastać może właściwa postawa wobec Boga i świata. Poezja J. Wała pokazuje, jak przyjmując zasady, można pozostać im wiernym zarówno w relacjach ze światem, jak i w wyborze kierunku i celu dążeń⁷⁹.

Utwory ks. Jana Wała są również rodzajem kulturowej podróży po świecie motywów, nurtów i okresów literackich. Sięgając do twórczości autorów tworzących w baroku, romantyzmie czy współczesności, kapłan wydobywa z tekstów to, co najistotniejsze dla człowieka – wrażliwość, refleksję, ciekawość, radość, zadumę, świadomość własnego istnienia, by ukształtować strofy własnych utworów, wyrazić to, co wypełnia jego duszę, co może nadawać kształt i sens życiowej drodze każdego człowieka. Wzbogacając przekaz literacki powrotami do spuścizny przeszłości, odsłania jednocześnie przestrzeń swoich rozmyślań, inspiracji, inklinacji. To sprawia, że jego wiersze są i skarbnicą wiary, i quodlibetami wspomnień⁸⁰, i świadectwem ogromnej wrażliwości autora.

Przywoływane nazwiska poetów i tytuły ich utworów są albo wstępem do rozważań, albo zyskują siłę argumentów, albo stanowią rodzaj podsumowania wywoodu czy kwintesencję deliberacji. Jeśli spojrzeć na twórczość Wespazjana Kochowskiego, Adama Mickiewicza, Cypriana Kamila Norwida czy Juliana Tuwima albo Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, to wydaje się, że to twórcy tyleż odlegli, co wyjątkowi. Kochowski zasłynął *Psalmidią polską*, nawiązując do uprzednich lirycznych wyznań wiary i torując drogę następnym. Mickiewicz w swoim dorobku

wskazywał na istotne znaczenie chrześcijańskich korzeni w kształtowaniu i utrzymywaniu polskości (np. *Księgi pielgrzymstwa polskiego i narodu polskiego*), Norwid wadził się ze sobą i ze światem, ale nie odwracał od Boga, zaś Tuwim przechodził różne fazy swego religijnego credo, podobnie jak Gałczyński, który ironizując, odnosił się do zagadnień egzystencjalnych m.in. w poemacie *Koniec świata*. Co zatem ich łączy? Choćby to, że ich twórczość, ale i życiowe wybory stały się inspiracją do poetyckich dywagacji i wieloaspektowych dociekań ks. Jana Wała, kapłana-poety. Jak się okazuje, jego interlokucja z czytelnikiem, dzięki przedstawionej analogii do modlitwy jako czynności kultowej, staje się konwersacją rozumianą głęboko i poważnie. Inaczej wszakże niż monolog pozwala przecież rozłożyć akcenty w interakcji, uchwycić emocje i zadania wynikające z wymiany myśli oraz zmienności ról, nawiązać nić porozumienia, i – co należy podkreślić – uznaje oraz szanuje godność, a także wolność każdego człowieka i jego prawo do ujawniania swojego punktu widzenia czy wyrażania własnego zdania. Do tego właśnie ks. Jan Wal zachęca czytelników, skromnie służąc swoim przykładem.

zrozumiałe, w wierszach pewną wyrywkowość wyjaśnić można sięgnięciem po formy wykorzystujące poetykę quodlibetu. Forma, która wywodzi się z materii pozatekstowej, pozwala sięgać po wspomnienia z pozoru mało istotne, by wokół nich tkąć historię ilustrującą upływający czas, zmiany kulturowe i stałość wiary, a właściwie proces jej pogłębiania.

BIBLIOGRAFIA

- Bernacki M., Pawlus M., *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała 1999.
- Bolińska M., *By pojąć Miłość, która tuli (refleksja o wierszach ks. Jana Wala)*, „*Studia Socialia Cracoviensia*”, 2 (2010), s. 217–229.
- Borutka T., *Życie i działalność naukowo-dydaktyczna oraz organizacyjna ks. prof. zw. dra hab. Jana Wala [w:] W prostocie prawdy, w pokorze miłości. Studia i materiały dedykowane księdzu prof. zw. dr. hab. Janowi Walowi*, Kraków 2008.
- Chrzęstowska B., „*Wierzę wierszem*”. *O poezji kapłańskiej [w:] Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, M. Jasińska-Wojtkowska, J. Świech (red.), Lublin 1997.
- Chrześcijańskie wartości poezji Norwida*, Lublin 1986.
- Cieślakowski J., *Okolice dzieciństwa [w:] Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław 1975.
- Clement M., *La France pays de missions ou de demissions?*, Paris 1965.
- Czermińska M., *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków 2000.
- Dialog [w:] Encyklopedii wiedzy o prasie*, J. Maślanka (red.), Wrocław 1976.
- Dialog [w:] Słownik terminów literackich*, Wrocław 1988.
- Dialog [w:] Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1979.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, J. Maślanka (red.), Wrocław 1976.
- Iłkowiczówna K., *Wiersze religijne 1912–1954*, Poznań–Warszawa–Lublin 1955.
- Iwanowska A., *Serdecznie niemodny i szczęśliwie zapóźniony: Jan Twardowski w oczach własnych, recenzentów i czytelników*, Poznań 2000.
- Karwala M., *Metafizyka codzienności (o poezji księdza Jana Twardowskiego)*, Kraków 1996.
- Kranicki K., *Poezja doświadczenia sacrum*, Gdańsk 2014.
- Kudyba W., *Rana, która przyzywa Boga. O twórczości poetyckiej Janusza Stanisława Pasierba*, Lublin 2006.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza tekstu w dyskursie medialnym. Przewodnik dla studentów*, Kraków 2006.
- Mierzwiński B., *Teologia pastoralna czy teologia praktyczna. Spór o nazwę czy koncepcję?*, „*Warszawskie Studia Pastoralne*”, 1 (2005), s. 7–16.
- Obertyńska B., *Quodlibecik*, [w:] M. Wolska, B. Obertyńska, *Wspomnienia*, Warszawa 1974.
- Papuzińska J., *Miejsca wspólne [w:] J. Papuzińska, Drukowaną ścieżką*, Łódź 2001, s. 24–34.
- Pisarek W., *Słowa między ludźmi*, Warszawa 2004.
- Polska liryka religijna*, S. Sawicki, P. Nowaczyński (red.), Lublin 1983.

- Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, S. Sawicki, A. Tyszczyk (red.), Lublin 1992.
- Puzynina J., *Język wiary w poezji współczesnej* [w:] *Kultura i religia u progu III tysiąclecia*, Katowice 2000.
- Puzynina J., *Słowo w twórczości Pasierba* [w:] J. Puzynina, *Słowo poety*, Warszawa 2006.
- Quodlibet* [w:] *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 1988.
- Rymkiewicz J.M., *Mysli różne o ogrodach. Dzieje jednego toposu*, Warszawa 1968.
- Rzecz o wolności słowa*, IX, w. 17–23 [w:] C. Norwid, *Pisma wybrane. Poematy*, t. 2, Warszawa 1968.
- Sacrum w literaturze*, J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki (red.), Lublin 1983.
- Sawicki S., *Poetyka, interpretacja, sacrum*, Warszawa 1981.
- Sawicki S., *Z pogranicza literatury i religii*, Lublin 1978.
- Słabek H., *Intelektualistów obraz własny 1944–1989*, Warszawa 1997.
- Słownik katolickiej nauki społecznej*, W. Piwowarski (red.), Warszawa 1993.
- Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 1988.
- Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1979.
- Smaszcz W., *Ks. Jan Twardowski – poeta nadziei: życie i twórczość*, Białyostok 2003.
- Sochoń J., *Wybór, wstęp i opracowanie* [w:] J. Pasierb. *Liturgia serca*, Warszawa 2002.
- Stempka A., *Tradycja religijna w poezji Jana Twardowskiego i Janusza Stanisława Pasierba*, Bydgoszcz 2006.
- Sulikowski A., *„Serce czyste”: świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 2001.
- Wal J., *Dialog w duszpasterstwie indywidualnym*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, 6 (2007), s. 68–86.
- Wal J., *Dialogi o życiu i świecie*, Kraków–Michałowice 2013.
- Wal J., *Dialogi w słowie i czynie*, Kraków–Michałowice 2013.
- Wal J., *Dialogi z niebem i ziemią*, Kraków–Michałowice 2013.
- Wal J., *Duch dialogu*, Kraków–Michałowice 2013.
- Wal J., *Kultura dialogu*, Kraków–Michałowice 2012.
- Wal J., *Marana Tha! Pieśń o nowej ziemi*, Kraków–Michałowice 2014.
- Wal J., *Post scriptum*, Kraków–Michałowice 2014.
- Wal J., *Vademecum dialogu*, Kraków 1998.

NETOGRAFIA

- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/epigramat;3898260.html> (dostęp: 10.04.2024).
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Rok_wiary (dostęp: 13.04.2024).

<https://sjp.pwn.pl/sjp/;2555065> (dostęp: 4.04.2024).

<https://upjp2.edu.pl/aktualnosc/zmarl-ks-prof-dr-hab-jan-wal--wieloletni-wykladowca-teologii-pastoralnej-papieskiej-akademii-teologicznej-27-viii-2023-2347.html> (dostęp: 10.04.2024).

https://upjp2.edu.pl/fcp/FPRsbBAcHKDYILFApRoNzcnJcYoLjDQgVKwdHAmB2Rnt4KzMPIRtRVBgBb3lzBkooFyY4InJKYwF6SBA/_users/code_FK1gIHwoHYzljEloiEgo6LxAFMVgyWEMvJhZLSC4/upjp2/aktualnosc/2023/ks_prof_dr_hab_jan_wal_czlowiek_dialogu_-_elzbieta_zastawnik.mp4 (dostęp: 10.04.2024).